

ÉRTEKEZÉSEK EMLÉKEZÉSEK

HOCH RÓBERT

A GAZDASÁG
NYITOTTSÁGÁRÓL

67

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

**ÉRTEKEZÉSEK
EMLÉKEZÉSEK**

ÉRTEKEZÉSEK EMLÉKEZÉSEK

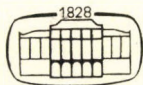
SZERKESZTI
TOLNAI MÁRTON

HOCH RÓBERT

A GAZDASÁG
NYITOTTSÁGÁRÓL

AKADÉMIAI SZÉKFOGLALÓ

1986. ÁPRILIS 30.

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

A kiadványsorozatban a Magyar Tudományos Akadémia 1982.
évi CXLII. Közgyűlése időpontjától megválasztott rendes és
levelező tagok székfoglalói – önálló kötetben – látnak
napvilágot.

A sorozat indításáról az Akadémia főtítkárának 22/1/1982.
számú állásfoglalása rendelkezett.

ISBN 963 05 4444 X

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1987, Hoch Róbert

Printed in Hungary

Számos tétel van, amelyben csaknem axiomatikus egyetértés tapasztalható a közgazdák között. Néhány, a tárgyunkra vonatkozó ilyen axióma:

— Országunk gazdasága nyitott, egyszerűen szóba sem jöhet autark gazdaságfejlesztés. Ebből következik, hogy gazdaságpolitikánknak döntő fontosságú, sok tekintetben meghatározó eleme a külgazdasági politika; a koncepciót, az eszközrendszert, az intézményeket, a mechanizmust is ideértve.

— A nemzetközi munkamegosztásba való bekapcsolódásunkat hatékonyabbá kell tennünk. Vagyis az ország belső erőforrásainak jövedelemtermelő képességét növelni és minőségi-műszaki színvonalát emelni kell a külgazdasági kapcsolatok révén.

— A külső és belső egyensúly fenntartása társadalmi-gazdasági érdekünk. A belső felhasználás növekedésének csak olyan útjai választhatók, amelyek nem borítják fel az egyensúlyt.

— A gazdaságpolitikának le kell térnie az általános restriktóról, s határozottan kombinálnia kell a szelektív gazdaságpolitikával, és ennek alapján előbb vagy utóbb át kell térni a növekedésorientáltságra. (Azért fogalmazok így: „előbb-utóbb”, hogy beleférjek a konszenzusba.)

E fontos tételek szükségesek, de együttesen sem elégségesek gazdaságpolitikai s ennek szerves részét alkotó külgazdaságpolitikai – középtávú és hosszú távú – koncepció kialakításához.

A nyitottság

Egy adott nemzet gazdasági kapcsolatai a külvilággal, a nemzetközi munkamegosztásba való bekapcsolódásának a területei és formái igen sokrétűek. Beletartoznak a pénzügyi, hitel- és tőkekapcsolatok, közös vállalkozások, a technikai kapcsolatok, esetleg a nemzetközi munkaerőmozgás, a marketing tevékenység, a külkereskedelmi diplomácia, a gazdasági szerződések rendszere, a nemzetközi gazdasági szervezetekkel való kapcsolat s a bennük való részvétel stb., stb. — és természetesen az *árukapcsolatok* rendszere, az export és az import. A külgazdasági kapcsolatok rendszerét, azaz a nemzetközi munkamegosztásba való bekapcsolódás rendszerét a fentiek együtt alkotják; az adott nemzetgazdaság nyitottságát vagy zártságát e kapcsolatok szélessége és mélysége határozza meg. Ám a külgazdasági kapcsolatok alapját (és történelmi kiindulópontját) az áruforgalom képezi. Gyakorlatilag ezen mérik a nyitottságot is: a külkereskedelmi forgalom nagyságát viszonyítják a nemzeti jövedelem-

hez, illetve a GDP-hez.¹ A továbbiakban a külkereskedelmi forgalom GDP-hez való arányának az alakulását, az *ebben az értelemben vett nyitottságot elemzem.*²

Az ilyen módon mért nyitottság nem ad választ arra, hogy hogyan alakul az ország nyitottsága általában.³

Az alapvető kérdés: *hogyan függ össze a külkereskedelmi forgalom viszonylagos nagysága és hatékonysága, s milyen tényezők befolyásolják ezt az összefüggést.*

¹ Kozma Ferenc – sokoldalú és tanulságos vitát kiváltott cikkében – megkülönbözteti a szerkezeti nyitottságot és a kereskedelempolitikai nyitottságot. (A népgazdaság optimális nyitottsága. Külgazdaság, 1980. 11.) Bakonyi Imre – véleményem szerint helyesen – a „kereskedelempolitikai nyitottság” helyett a „gazdaságpolitikai nyitottság” fogalmának használatát javasolja. (Gazdasági nyitottság, hatékonyság és külkereskedelmi egyensúly. Külgazdaság, 1982. 11.)

² E mutatók még a „mennyiségi” nyitottságot is csak tökéletlenül fejezik ki; más mutatók is alkalmasak lehetnek ennek az aránynak a mérésére. L. Kozma F. i. m.

³ Helyesen mutat rá Pásztor Sára: „A gazdasági nyitottság mértéke ... önmagában nem minősíthető.” (Gazdaságunk nyitottsága nemzetközi összehasonlításban. Külgazdaság, 1980. 5., 10. o.) „A gazdasági nyitottság mindenkor nagyságrendje adott nemzetgazdaság nemzetközi munkamegosztásra utaltságának csupán a mértékét jelzi, a részvétel minőségét nem fejezheti ki ...” (Gazdasági nyitottságunk mértéke és jellege. Külgazdaság, 1981. 2., 53. o.)

Téziseim a következők:

1. Gazdaságunk „mennyiségileg” túl nyitott a jelenlegi feltételek között, ezért külgazdaságunk hatékonysága szuboptimális. A nyitottság mértékét rövid távon csökkenteni kell. Az összefüggés másik oldalaként: növelni kell a belső felhasználás jelentőségét, a belső piacra való kibocsátás súlyát; tehát a külkereskedelem arányát a belső felhasználáshoz képest kell csökkenteni.

2. Fejleszteni kell a külgazdasági kapcsolatok intenzitását, a nemzetközi munkamegosztásba való beépülésünk minőségét. Vagyis a külkereskedelem-politikai (vagy másképpen: gazdaságpolitikai) nyitottságot már rövid távon is növelni kell.

3. Az endogén tényezők megváltoztatásával — az ennek megfelelő gazdaságpolitikával és a gazdasági mechanizmus erőteljes továbbfejlesztésével — meg kell teremteni annak a feltételeit, hogy a jelenleginél jelentősen nagyobb viszonylagos külkereskedelmi forgalom, nagyobb nyitottság biztosítsa a külgazdasági kapcsolatok maximális hatékonyságát; vagyis hogy növekedjék a gazdaság külkereskedelmi abszorpciók képessége. Azaz *hosszú távon* a minden értelemben vett nyitottság, tehát a külkereskedelmi nyitottság növelésére is törekedni kell.

A különféle gazdaságpolitikai és tervezési dokumentumok nem adnak világos választ a

fenti tézisek által érintett kérdésekre. Helyette rendszeresen találkozunk azzal a megfogalmazással: fokozottan kell bekapcsolódnunk a nemzetközi munkamegosztásba. Ez és a hozzá hasonló fogalmazások homályosak, lózungszerűek, nem alkalmasak arra, hogy a külgazdasági koncepció építő elemei legyenek.

A külgazdasági kapcsolatok szélesítése a külkereskedelmi áruforgalom részarányának további, a megfelelő föltételek megteremtése nélküli erőltetésével — ez az út az *extenzív* és ma már nem hatékony gazdaságfejlesztés továbbfolytatása egy speciális, de döntő fontosságú területen. Az extenzív út továbbfolytatása a külgazdaságban visszahat a gazdaság egészére; ez utóbbit is az extenzív irányba tereli. Az intenzív fejlesztés a külgazdasági kapcsolatok egyéb formáinak bővítését és mélyítését követeli. Lehetséges persze (de nem szükségszerű), hogy e fejlesztés a külkereskedelmi forgalom növelése irányába hat. Ami pedig még fontosabb: a külgazdasági kapcsolatok intenzitásának a növelése gazdaságosabbá teheti a külkereskedelmi forgalmat.

Az abszorpciós képesség

Lassan megtanuljuk, hogy a gazdaságnak minden adott időszakban létezik egy meghatározott nagyságú teherbíró és teljesítőképesége. Ezt a potenciált nevezhetjük emésztő-

(digeztív) képességnek vagy megkötő- (abszorpciós) képességnek.⁴ Ha nem használjuk ki ezt a potenciált, ha nem kap a gazdaság annyi táplálékot, amennyit megemészteni tud, nem fejlődik a lehetséges mértékben. Ám ugyanez a következmény, ha e potenciált túllépik. A túl sok tápláléktól csak a gyomrát rontja el. A legkülönfélébb gazdasági jelenségekkel és folyamatokkal kapcsolatban beszélhetünk a gazdaság abszorpciós képességéről. Ezek szorosan össze is függenek egymással. Például a beruházási abszorpció nagyban függ attól, milyen mértékű és struktúrájú az ország külkereskedelme, és megfordítva.

Először a *beruházásokról* tanultuk meg, hogy létezik optimális nagyságuk,⁵ sőt optimális változásuk is. Az optimum ez esetben sem értelmezhető szigorúan meghatározott pontként, hanem inkább *sávként*. Volt idő, amikor azt hittük, annál jobban fejlődik a gazdaság, minél több a beruházás. (Határ a csillagos ég.) Ebben a felfogásban a legkedvezőbb az lenne, ha az egész nemzeti jövedelmet beruháznánk, csak hát a lakosság (esetleg csökkenő) fogyasztása korlátozó tényező. Ma már azonban tudjuk, hogy a beruházásoknak megvan — a népgazdasági abszorpciós képességé-

⁴ Ez utóbbi kifejezés — tudomásom szerint — Branko Horvát, kiváló jugoszláv közgazdásztól származik.

⁵ Branko Horvát éppen a beruházásokra használja az abszorpciós képesség fogalmát.

től függő — optimális nagysága. De akkor már azt sem nehéz belátni, hogy a — tágan értelmezett — *termelő alapok* összességének is megvan az optimális nagysága, és — természetesen — optimális növekedése, amit a gazdaság jó (sőt esetleg növekvő) hatásfokkal működtetni tud.⁶ E nézőpontból a beruházások hatékonysága a termelő alapok hatékonysági függvényének a marginális értéke.

Úgy tűnik, hogy még nem evidencia,⁷ hogy a gazdaságnak megvan a *külgazdasági kapcsolatok, ezen belül mindenekelőtt a külkereskedelmi forgalom volumenét abszorbeáló képessége* is. Pontosabban: az nem szorul bizonyításra, hogy amennyiben a képességét nem használja ki, az optimumtól az autarkia irányába tér el, a fejlődés kisebb lesz a lehetségesnél. Amiről azt állítom, hogy úgy tűnik, nem evidens: az abszorpciós képességen túl erőltetett forgalom, nem a fejlődést teszi kedvezőbbé, hanem ellenkezőleg, a népgazdasági hatékonyságot rontja, sőt tartós egyensúlyromlást okozhat, annak minden szimptomájával, tovább csökkentve a hatékonyságot. Ráadásul nem is ekvivalens az optimumtól a két-

⁶ Dániel Zsuzsa: Gondolatok a nemzeti vagyon fejlesztéséről és összetételéről (Gazdaság, 1978. 4.); Hoch Róbert: További gondolatok a nemzeti vagyon fejlesztéséről és összetételéről (uo.).

⁷ Kétségbe vonja pl. Lányi Kamilla Létezik-e a nemzetgazdaságok optimális nyitottsága? (Külgazdaság, 1981. 1.) c. cikkében.

irányú elmozdulás következménye. Szakolczai kimutatja⁸ a beruházásokkal kapcsolatban, hogy a hatékonysági görbe nem szimmetrikus. Az optimumpontot (-sávot) alulról közelítve a függvény értéke fokozatosan emelkedik, a maximumot túllépve pedig hirtelen zuhanni kezd! Vajon nem hasonló-e a külkereskedelem hatékonysággörbéjének az alakja? Elég sok tapasztalat azt valószínűsíti, hogy ez a görbe is hasonlóképpen aszimmetrikus.

*Az abszorpciós képességet meghatározó
egzogén és endogén tényezők*

A fentiekben vázolt abszorpciós képességet (is) sok tényező együttesen szabja meg. E tényezők egy része egzogén, más része endogén.

Az *egzogén* tényezők között nyilvánvalóan kiemelkedő szerepe van annak, milyen a világ-gazdaság (sőt a világpolitika) állapota; a tőkés piacokon konjunktúra van-e, vagy recesszió, milyen a pénz- és hitelpiac, milyen a KGST mechanizmusa, milyen a tőkés országok importképessége és -hajlandósága, hogyan alakulnak az árak, az árarányok a különféle piacainkon stb.

⁸ Mihályffy László–Szakolczai György: Az állóeszközállomány optimális növekedési üteme (Gazdaság, 1971. 2., 83–106. o.).

Az *endogén* tényezők közül a legfontosabbak: a termelőerők színvonala és struktúrája (ideértve az infrastruktúra fejlettségét és szerkezetét is), a technika fejlettsége, a termékkibocsátás színvonala és struktúrája, energia- és anyagigényessége. Mindezt nagymértékben meghatározó tényezőként: milyen a gazdaság mechanizmusa és intézményrendszere? Milyen a gazdaságpolitika, benne a külgazdasági politika a maga cél- és eszközrendszerével? Restriktív-e, vagy fejlődésorientált a gazdaságpolitika? Ha az előbbi, általánosan restriktív, vagy szelekcióval párosul-e a gazdaságpolitika? És végül, de nem utolsósorban: milyen a külgazdasági kapcsolatok állapota? Nagy az adósságállomány vagy sem? Mennyire fejlettek a külgazdasági kapcsolatok különféle formái? Milyen a külgazdasági kapcsolatok reláció szerinti struktúrája; milyen a külgazdasági kapcsolatok intézményrendszere?

A fentiekből nyilvánvaló: mivel maguk a tényezők is változnak, azok függvényében változhat, változik az abszorpciók képesség is.

Az *egzogén* tényezők változása okozta abszorpció módosításához csak *alkalmazkodással* tudunk az optimum irányába elmozdulni. Pl. alkalmazkodni tudunk az import és az export szerkezetének bizonyos változtatásával, és alkalmazkodni tudunk a külkereskedelmi forgalom abszolút és főként relatív nagyságának növelésével vagy csökkentésével. Az *endogén* tényezőket azonban változtatni tudjuk,

s általuk módosítani, növelni a gazdaság abszorpciós képességét. Úgy tűnik, hogy rövidebb idő alatt inkább lehet (és kell) alkalmazkodni az adott abszorpciós képességhez, mint azt megnövelni. Vagyis az abszorpciós képesség növelése stratégiai feladat (amelynek megoldásához már ma hozzá kell fogni), míg az adott abszorpciós képességhez való alkalmazkodás rövidebb távú, taktikai feladat.⁹ A vitában elhangzott,¹⁰ hogy a nyitottság méréséklése tüneti kezelés. Ez az álláspont elfogadható. Csakhogy a gyógyászatban e fogalomnak nem pejoratív értelme van, hanem a terápiának fontos része. A beteg lázát, fájdalmát stb. csillapítani kell. Az alapbajt nem gyógyítja, de a gyógyításnak feltétele. Az alapterápia valóban az abszorpciós képesség növelése. Az e kérdés körüli vitában gyakorta mintha e kétféle nézőpont keverednék.

A hatvanas években, sőt még a hetvenes évek legelején is a nyitottság növekedése jelentősen hozzájárult a nemzet vagyonának a gyarapodásához és a lakosság jólétének a növekedéséhez.

— Kedvező volt a világpolitikai konjunktúra (egzogén tényező);

⁹ Szira Tamás: Szabályozható-e a nyitottság? Külgazdaság, 1981. 5. — A szerző hasonló álláspontot képvisel e kérdésben.

¹⁰ Krasznai—Oblath: Alkalmazkodás reformok nélkül? Külgazdaság, 1981. 6.

— az ötvenes évek elzárkózó politikája következtében az abszorpciós képességhez képest a külkereskedelem volumene szuboptimális állapotban volt (endogén tényező);

— a mechanizmusreform növelte az abszorpciós képességet (endogén tényező).

A hetvenes években az abszorpciós képesség csökkent az alábbi tényezők miatt:

— A mechanizmusreform megtorpant, sok tekintetben visszafordult, majd visszatértek a „kézi vezérléshez” (endogén tényező);

— a gazdaságpolitika számos vonása, így a hosszú távú tervezés apálya, a szelektív politika hiánya, a beruházáspolitiká stb. (endogén tényező);

— a világgazdasági helyzet romlott (egzogén tényező).

A taktikai reagálásnak a nyitottság csökkentésének kellett volna lennie. Ezzel szemben ezt az időszakot a hetvenes évek második felében beruházási boom jellemezte, nyomában az importnyitottság növekedése eladósodással; a nyolcvanas években pedig a kivitel forszírozásával (és az import visszaszorításával) az exportnyitottság növekedése.

Vagyis ma a feladat kettős. Egyfelől a közgazdasági abszorpciós képesség növekedését kell célozni a gazdasági mechanizmus továbbfejlesztésével és alkalmas gazdaságpolitiká-

val,¹¹ másrészt a külkereskedelmi forgalom terjedelmét a gazdaságpolitikának, a szabályozórendszernek a mindenkori optimumsáv irányába kell terelnie. Mivel az abszorpciós képesség növekedése általában csak fokozatos lehet, a legkedvezőbb esetben is csak sok év hozhat számottevő változást. Továbbá jelenleg külső forgalmunk mértéke messze túl van azon, amit gazdaságunk hatékonyan abszorbeálni tud, ezért az optimumtartomány közeleltése a külkereskedelmi forgalom viszonylagos mérséklését feltételezi.

*A belső felhasználás szerepének
a felértékelése*

Az eddig tárgyaltaknak a másik oldala: *milyen a belső felhasználás helyzete, szerepe a gazdaságpolitikai koncepcióban és természetesen ennek megfelelően a valóságban?*

A gazdaság abszorpciós képességét meghaladó mértékű forszírozott külkereskedelmi kapcsolat szükségszerűen együtt jár a belső felhasználás, a belső piac háttérbe szorításával, alábecsülésével, leértékelésével. A nyitottság relatív mértékének a csökkentésével egyidejűen pedig lényegesen nagyobb hangsúlyt kell

¹¹ Balázsy Sándor helyesen hangsúlyozza a mechanizmus továbbfejlesztésének a jelentőségét ebben az összefüggésben. (Nyitottság—mérték vagy szerkezet? Külgazdaság, 1981. 7.)

adni a belső piacnak, azaz – ebben az értelemben – fel kell értékelni a belső felhasználás gazdasági jelentőségét, szerepét.¹²

Különösen éles ez a követelmény ma, amikor halaszthatatlannak tűnik a fokozatos áttérés előkészítése a belső felhasználás stagnálásáról, sőt csökkenéséről a növekedésére. Sok minden igényli ezt az áttérést. Elsősorban a társadalmi feszültségek, azok növekedése; megoldatlan és megoldandó társadalmi feladatok felhalmozódása. Továbbá ezt követeli a termelő szféra fejlődése, amelynek számos területét mind nehezebb helyzetbe hozza a restriktív spirál működése. (A beruházások drasztikus csökkenése, az általános restriktív szolgáltatába állított fiskális és monetáris politika, általános sorbanállással, a kooperációs kapcsolatok szétzilálódása stb.) Általánosabban: A szelekció nélküli, nem a növekedést előkészítő és ezért elhúzódó restriktív a társadalom és a gazdaság csaknem minden területére kiterjedő eróziót okoz. És végül, de nem utolsósorban: az 1984. áprilisi KB állás-

¹² Ez a követelmény az egyik kiindulópontja annak az életszínvonal-politikai koncepciónak, amelyet az MTA Közgazdaságtudományi Intézetében dolgoztunk ki. Hoch Róbert–Radnóti Éva–Kovács Ilona: A VII. ötéves tervidőszak életszínvonalpolitikai koncepciója és a gazdasági-társadalmi fejlődés stratégiája. Budapest, 1984. (Sokszorosított.)

foglalás végrehajtása lehetetlen stagnáló belső felhasználás, csökkenő beruházások és csökkenő reálbérek mellett. Ilyen körülmények között a reform a szabályozórendszer olyan részleges változtatásaivá sekélyesedhet, amely változtatások végrehajthatók lettek volna a nagy jelentőségű elvi-politikai állásfoglalás előtt, a nélkül is.

Bizonyos nézőpontból autark törekvésnek tűnhet a külkereskedelem *részarányának* átmeneti csökkentését és egyben a belső felhasználás szerepének a felértékelését szorgalmazó koncepció. Az autarkia viszonyaink között gazdasági abszurdum; az előbbi koncepciónak nyilván nincsen köze hozzá. Minthogy abszurdum lenne olyan, az autarkiának ellentétét képező nézet is, amely szerint ideális állapot a teljes nyitottság, vagyis amelyben minden hazai terméket exportálunk, és minden hazai szükségletet importtal elégítünk ki. Ilyen nézetet persze senki sem képvisel. Mégis: óhatatlanul ez a gondolatmenet jut az eszembe, amikor azt hallom-olvasom, hogy a hazai szükségleteknek belső kibocsátással való kiellégítését „importhelyettesítésnek”, sőt autarkiának nevezik; amikor azzal a törekvéssel találkozom, hogy belső árrendszerünk a „világpiaci árrendszer” legyen; valóságos piaci folyamatok következtében vagy szimulálva;¹³ ami-

kor a belső felhasználás számára való termelést – pejoratív felhanggal – „egymás számára való termelésnek” minősítik.

Kezdjük az utóbbi értelmezéssel! A hazai termelés belső felhasználása valóban „egymás számára való termelés”. De nem abban az értelemben, hogy földkupacokat egyik helyről a másikra hordunk. (Persze ölthet ilyen jelleget is!)

A dolog lényege azonban: termelésünket mindig úgy kell tekinteni, mint a saját felhasználásra és az exportra való kibocsátás valamilyen arányú kombinációját; a belső felhasználást pedig mint a hazai kibocsátás elfogyasztásának és az importnak valamilyen arányú kombinációját. Az elméletnek és a gyakorlatnak az a dolga, hogy meghatározza és biztosítsa, hogy ez a „valamilyen arány” olyan arány legyen, amely az optimumsáv közelében van. Vagyis visszatértünk az abszorpciós képesség problémájához.

Ha a gazdaságot eleve a belső felhasználás és a külső csere kombinációjának tekintjük, mégpedig nemcsak aktuális helyzetként, hanem természetes állapotként, akkor az alapvető kérdés más megvilágításba kerül, mint ha akár az autarkia, akár a teljes nyitottság szélsőségében gondolkodunk.

¹³ Hoch Róbert: A világpiaci árak és az árcentrum. Közgazdasági Szemle, 1980. 10.

A „kétarcú” gazdaság felfogásában sajátos módon merül fel a gazdaságosság, vagyis a ráfordítás—eredmény viszony problémája.¹⁴ Megítélésének kettős mércéje van. A hazai kibocsátás belföldi felhasználása esetén a mérce közvetlenül a ráfordítás és az eredmény viszonya. A másik mérce: hazai kibocsátás ráfordításával a külkereskedelem transzformációján keresztül (exportgazdaságosság és nemzetközi vásárlóképeség) mennyi importterméket tudunk megszerezni a hazai felhasználás számára.¹⁵ Vagyis a tényleges összeredményességnek, azaz hogy az összes hazai ráfordítással mekkora belföldön felhasználható jövedelmet tudunk produkálni, egyik meghatározó tényezője a hazai összkibocsátásnak, illetve hazai összfelhasználásnak a megoszlása a belső felhasználásra való kibocsátás és a külkereskedelmi transzformáció között. Következésképpen az összegazdaságosságot változtathatja, javíthatja vagy ronthatja ennek az aránynak a módosulása. Ha a külkereskedelmi transzformáció gazdaságossága javul, akkor ez változatlan arányú transzformáció esetén is javítja az összegazdaságosságot; de a nemzet jövedelme még inkább növekszik, ha a transzformá-

¹⁴ Részletesebben „Fogyasztás és ár” (Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1972.) c. könyvemben fejtetem ki.

¹⁵ A külkereskedelem gazdaságosságát hasonlóképpen értelmezi Kissné Pavelcsák Ágnes: Nyitottság és növekedés. Külgazdaság, 1981. 3.

ció aránya nő. Ha a transzformáció gazdaságossága romlik, akkor megfordítva: már az arány fenntartása is, de még inkább növelése rontja az összgazdaságosságot. Viszont ez utóbbi esetben a transzformációs arány csökkentése, a nemzeti önfogyasztás növekedése kompenzálhatja, sőt túlkompenzálhatja a romlást. Analógia: a kisparaszti gazdaság jövedelmét csökkenti az agrárrolló szétnyílása. De amit saját fogyasztásra szán, a felhasznált jószág volumenével határozza meg jövedelmét, és nem az agrárrollónak megfelelő leértékeléssel. S jövedelempozíciója javul, ha termeléséből kevesebbet ad el a piacon, kisebb részarányt transzformál; s viszonylag többet szán saját — családjában és gazdaságában felhasználandó — fogyasztásra. Vagyis ismét arra a következtetésre jutottam: a jelen helyzetben az összgazdaság hatékonysága javításának az adott ráfordítással a belföldön felhasználható jövedelem nagysága növelésének feltétele és eszköze, hogy az „önfogyasztás” arányát növeljük a transzformációhoz képest. És persze teremtsük meg a szilárd feltételeit annak, hogy javuljon a transzformáció gazdaságossága is. Meg persze annak a feltételeit is meg kell teremteni, hogy mind az „önfogyasztásra”, mind az exportra szánt kibocsátás ráfordításai csökkenjenek, hogy az adott ráfordítással több és jobb minőségű terméket és szolgáltatást produkáljunk.

A kétféle hatékonyság között sokoldalú kölcsönhatás van. Pl. a külgazdaságnak, sőt szűkebben a külkereskedelemnek a belső hatékonyság növelését indukáló hatása van.¹⁶ Természetesen nem áll az a tétel, hogy minél nyitottabb a gazdaság, annál nagyobb az indukciós hatás.¹⁷ A túlnyitottság éppenséggel csökkentheti az indukciós hatást. Ismét csak: az endogén tényezőkön múlik elsősorban, hogy milyen mértékű a külkereskedelem hatékonysággeneráló hatása.¹⁸

A belső piac lebecsülése vagy felértékelése egyaránt kapcsolatos a mechanizmussal és a szabályozórendszerrel, valamint a gazdaságfejlesztési stratégiával és taktikával.

Mit értek a belső piac, a belső szükségletek kielégítésére való jószágkibocsátás felértékelésén?

1. Olyan stratégiát és — elősegítését szolgáló — gazdasági mechanizmust kell kidolgozni és életbe léptetni, amely általában jó köze-

¹⁶ Erre az összefüggésre felhívja a figyelmet Kozma Ferenc i. m. Külgazdaság, 1980. 11.

¹⁷ E gondolat Kozma Ferenc koncepciójának központi eleme.

¹⁸ „... a technikai transzfer nem helyettesítheti a hatékonyságnövelés belgazdasági eszközeit, mert a műszaki-gazdasági fejlesztés lehetőségeit elsősorban a gazdaságpolitika és a gazdaságirányítási rendszer teremtette belső feltételek határozzák meg. Ezért túlbecsülni is hiba lenne azt a szerepet, amelyet a külgazdasági kapcsolatok játszanak és játszhatnak a gazdasági fejlődésben.” Köves András: A kelet–nyugati kereskedelem és a szovjet gazdaság. Közgazdasági Szemle, 1979. 6.

pes, de megbízható színvonalra hozza fel iparunkat, ezen belül a feldolgozóipart, s amely a legjobbaknak lehetővé teszi, sőt erőteljesen ösztönzi, hogy mind több termék kerüljön és mind több vállalat ugorjon ki az élvonalba. Illúzió arra törekedni, hogy az ipar, s különösen a feldolgozóipar teljes frontszélességben érje el a világszínvonalat.

A belső piac általában jó, megbízható minőségű terméket igényel, és nem a világcsúcs színvonalán állókat.¹⁹ Ezt viszont igényli, s az ilyen termékkel való ellátottság feltétele annak, hogy egyes termékek és egyes vállalatok kiugorjanak, s valóban versenyképesek legyenek a külső piacokon. Pl. a szakemberek azt mondják, hogy nincsen realitása annak, hogy az elektronikában, ezen belül a mikroelektronikában a magyar ipar a világcsúcsot elérje, s hogy a termékeivel (kivételek persze lehetnek, kell is, hogy legyenek) a világpiacon versenyképes legyen. Továbbá annak sincsen realitása, hogy a magyar gazdaságot (és a lakosságot) főként nyugati importból lássuk el az elektronika termékeivel. Viszont a magyar gazdaság, sőt az egész társadalom általános fejlődésének és más ágazatok exportképességének feltétele, hogy a magyar termelés (és a KGST import) alapján elektronizáljunk.

2. A mechanizmusnak *eladásorientálttá* kell tennie a vállalatokat. Vagyis a vállalat számára

¹⁹ Lásd Hoch Róbert—Radnóti Éva—Kovács Ilona i. m.

a lét vagy a nemlét kérdése legyen, hogy termékeit el tudja adni; de csak úgy legyen képes a vevők pénzét megszerezni, ha az utóbbiak által igényelt szerkezetben és minőségben hozza piacra áruit. E tekintetben a belföldi vevő pénzének megszerzésétől alapjában véve éppen úgy függjön a léte, mint a konvertibilis valutában fizető vevőétől. (Természetesen többletösztönzés adható az export serkentésére.)

Gyakran fogalmazzák meg ezt a követelményt: gazdaságunkat exportorientálttá kell tenni. Mint minden jelszóvá vált gondolat, ez is tisztázatlan tartalmú: mindenki mást ért alatta. Mégis úgy tűnik, hogy — legalábbis a gyakorlati alkalmazásban — annyit tesz a jelszó, hogy a hazai piacot szorítsuk háttérbe a (nem rubelelszámolású) exporthoz képest. És most nem az adósságfizetés kényszeréből adódó többé-kevésbé szükségszerű magatartásra gondolok, hanem a külső és a belső piac elvi megítélésére. A gazdaságnak az abszorpciós képesség meghatározta optimális mértékében valóban be kell kapcsolódnia a nemzetközi munkamegosztásba, s az abszorpciós képességet szisztematikusan növelni kell. Erre kell törekednie a gazdaságpolitikának, s ebben kell érdekeltnek lenniük a vállalatoknak. Ha ezt értjük exportorientáción, akkor természetesen egyetértek a jelszóval. Ám csak szilárd és bővülő belső piac szolgálhat az exportexpanszió szilárd bázisául. Teljesen irreális az a tendencia, amely az exportra való kibocsátást enklá-

vévá kívánja tenni a gazdaságban.²⁰ Tömege-
sen és hosszabb távon megvalósíthatatlan,
hogy a vállalatok, amelyek rossz és ingadozó
minőséget gyártanak a belföldi felhasználásra,
képesek és hajlandóak legyenek jó és állandó
minőséget kibocsátani exportcélokra. A gya-
korlat olyan mértékben produkálja a tételek-
hez az illusztrációt (sőt nagyon nehéz ellen-
példákat találni), hogy nem szükséges verifi-
kálása. A vállalat számára minden vevő (bel- és
külföldi vevő) pénzének egyaránt értékesnek
kell lennie; minden vevő pénzének megszer-
zése létkérdés kell, hogy legyen a vállalat szá-
mára. Vagyis a vállalatokat általában eladás-
orientálttá kell tenni. Csak ezen a bázison le-
het exportösztönzést hatásosan érvényesíteni,
exportorientációt kifejleszteni.

3. Nincsen vita abban, hogy a belső felhasz-
nálás stagnálása, sőt csökkenése csak meghatá-
rozott ideig tarthat, hogy előbb vagy utóbb át
kell térni a belső felhasználás növekedésére.
A – nem lényegtelen – vita éppen az „előbb”
vagy „utóbb” kérdés körül folyik; s ezzel szo-
ros összefüggésben azon, hogy a növekedés
megindításában milyen szerepe van vagy lehet
a belső gazdaságnak. Az is evidencia, hogy a
növekedés megindulásával nem szorulhat meg
ismét az eladósodás hurka a nyakunk körül,

²⁰ „Az export-orientáció önmagában és automatikusan
nem fejlődést elősegítő erő!” Kozma F.: Az optimális nyitott-
ságról. Külgazdaság, 1981. 9.

hanem ellenkezőleg, szorításának egyhülnie kell. Vagyis meg kell teremtenünk a belső felhasználás növekedésének a reális feltételeit. Sőt, ma már biztosan állíthatjuk, hogy ha rövid időn belül nem hozzuk létre az endogén tényezők erőteljes változtatását, akkor a szintenmaradás sem biztosítható, akkor emelkedés helyett süllyedni fogunk.²¹

*Lehet-e a nyitottság mértékét
befolyásolni?*

Lehetséges ellenvetés: A nyitottság mértéke nem befolyásolható, mert *a külkereskedelmi forgalom aránya a GDP-hez különféle tényezők együttes hatására alakul,*²² *s nem a gazdaságpolitikának, nem a népgazdasági tervezésnek a tárgya.*

Az antitézis első fele minden bizonnyal igaz. Számos tényezőnek együttes hatását még prognosztizálni sem könnyű. Pl. nehéz megmondani, hogy a reform erőteljesebb előrevitele a külkereskedelem viszonylagos növelése

²¹ Az Akadémia Elnöksége számára a VII. ötéves tervről az e feladatra létrehozott ad hoc bizottság jelentésében ezt a véleményünket fejtettük ki.

²² Bakonyi Imre: „A nyitottság mindenkori mértéke a mikroszférában dől el”. Gazdasági nyitottság, hatékonyság és külkereskedelmi egyensúly. Külgazdaság, 1982. 11. Szira Tamás már idézett cikke címében megkérdőjelezi a befolyásolhatóságot.

vagy csökkentése irányába hat-e. Az is világosnak tűnik, hogy a vállalatok önállóságának, érdekeltségének és készlettségének hatékony növekedése egyidejűen kiválthatja mind a két-féle tendenciát. Törekvés egyfelől a technika fejlesztésére – korszerű gépek importja; másfelől megtakarítások anyagban, energiában és beruházásokban – importmegtakarítás. Fokozott export – ha az profitábilis; a jelenleg kikényszerített és nem gazdaságos export elhagyása.

Am következik-e az antitézis másik fele az első feléből? Véleményem szerint nem következik.²³ Egy arány *statikusan* persze rendszerint nem sokat mond. Am az arányok *változtatása* (felhalmozás–fogyasztás, kitermelőipar–feldolgozóipar, anyagi termelés–infrastruktúra stb., stb.) már primér módon a népgazdasági tervezés tárgya. A gazdaságpolitikai prioritások abban fogalmazódnak meg, vagy kellene megfogalmazódniuk: mit gyorsabban, és mit lassabban (vagy éppenséggel: mit kell csökkenteni, visszafejlesztetni). Ezeket az arányváltoztatásokra vonatkozó tervcélokat kell a gazdaságpolitika eszközszerével realizálni. A tervezés rugalmassága természetesen feltételezi: ha pl. a feltételek változnak, esetleg nem az eredetileg meg-

²³ Véleményem szerint helyes álláspontot képvisel e kérdésben Izikné Hedri Gabriella: a népgazdaság nyitottsága és a kereskedelempolitikai nyitottság. Külgazdaság, 1981. 5.

jelölt irányú arányváltoztatásokat kell forszírozni.

Tárgyunkra konkretizálva. Ha a tervezés magáévá teszi azt a konklúziót, hogy a külkereskedelmi forgalom terjedelme túlméretezett a népgazdaság abszorpciós képességéhez képest, továbbá ha bizonytalan, hogy a különféle tényezők hatására ez az arány hogyan alakul, de valószínű, hogy inkább nő, akkor a gazdaságpolitika és a népgazdasági tervezés számára a következő feladatok adódnak. Célul kell megjelölni a részarány csökkentését, és a gazdaságpolitika eszközeivel (különösképpen a szabályozórendszerrel) szolgálni kell ezt a célt. Egyidejűen azt is célul kell kitűzni, hogy az abszorpciós képesség emelkedjék, s e cél elérését is eszközök működtetésével (szelektív politika, mechanizmus-továbbfejlesztés) kell megalapozni. Amennyiben kiderül, hogy ez utóbbiak a vártnál eredményesebbek, ha mind az export, mind az import a feltételezettnél gazdaságosabban nő, akkor értelemszerűen érvényét veszíti az arány csökkentésére irányuló törekvés. (Sajnos, ezt az esetet inkább csak az absztrakció kedvéért, semmint a következő évek várható realitásaként említhetjük.)

Összegezve: A nyitottság mértékét jelentősen befolyásolják:

- A makrostruktúra-politika; kiváltképpen az infrastruktúra fejlesztése;
- a beruházáspolitikai;
- a mezosztruktúrát befolyásoló szelekció;

– A mikrostruktúrát befolyásoló politika (közvetlenül ható tényezők: valutaárfolyamok, exportösztönzés, vámok, kontingensek stb.; a nyitottságra közvetetten hatók: költségvetési és monetáris politika, árpolitika, keresetszabályozás stb.);

– a reformfolyamat iránya és intenzitása.

És szándékosan nem soroltam a fenti esz-
közökhöz az import általános korlátozását, az
exportnak direkt eszközökkel való forsziro-
zását, mert nem hatékony és gazdaságirányí-
tási rendszerünkkel nem összhangban lévő for-
mák.

A nyitottság és a vevők piaca

A legsúlyosabb problémának a következő-
ket tartom. Olyan mechanizmust hoztunk lét-
re 1968-ban, és akarunk ma továbbfejleszteni,
amely jelentős szerepet ad a piac önálló mű-
ködésének. A piac azonban akkor fejtheti ki
igazán a tőle elvárt pozitív hatásokat; ponto-
sabban: a pozitív hatások akkor kerülhetnek
túlsúlyba a (szükségszerű) negatív hatásokkal
szemben, ha az eladók versenyeznek egymás-
sal, és a vevők állnak „karba tett kézzel” s
nem – mint ez ma jellemző – az eladók.

Kérdés azonban, hogy az eladók közötti
konkurencia megteremthető-e főleg a belföldi
eladók egymással való versenyeztetésével? So-
kan úgy válaszolják meg e kérdést – s vála-
szuknak van is bizonyos indokoltsága –: a ver-

senyt csak az import konkurenciájával lehet megteremteni; azáltal, hogy a hazai eladók számára megszűnik az üvegházszerű védettség. Verseny csak akkor lehet — úgymond —, ha a vevő (termelő vagy fogyasztó) tényleg választhat a rosszabb minőségű hazai termék és a jobb minőségű importtermék között.

A fenti gondolatmenetben sok az igazság. S kétségtelenül vonzó koncepció. De vajon a teljes igazság-e? Az gondolom, hogy nem! Ráadásul a fenti koncepció megítélésében meg kell különböztetni egy távoli célt és az előttünk álló időszak reális modelljét. Főleg az utóbbi szempontból néhány gondolat:

Először. Az importkonkurencia fentieknek megfelelő megteremtéséhez a behozatal olyan mértékű növelésére lenne szükség, amelyet csak még rosszabb gazdaságosságú exporttal vagy esetleg sehogyan sem tudnánk ellentételezni.

Vagy eljátszhatunk egy másik gondolattal. Lebontjuk az üvegházat, s csak az a vállalat maradjon életben, amely akár a belső, akár a külső piacon helyt tud állni a külföldi árukkal szemben. Ez esetben a vállalatok jó része tönkremegy. A megmaradók jó minőséget, jó hatékonysággal termelnek. Csakhogy ez az út a nemzeti jövedelem, benne a fogyasztási alap, s a reáljövedelem csökkenésével és nagy munkanélküliséggel jár. Persze a kisebb jövedelmet jó minőségű, olcsó cikkekre lehet elkölteni. Ez a szituáció kisebb volumenű importot ígé-

nyel. Bár igaz, hogy az intenzív fejlődésnek kulcsszavai a minőség, a hatékonyság, ám a reáljövedelem nagysága nem veszít jelentőségéből. A pályamódosítás, a mechanizmus-reform stb. végső sorban azért kell, hogy a reálfogyasztás mennyiségi és minőségi növelése biztosított legyen.

Másodszor. Ha igaz, hogy a következő időszakban az import nem emelhető jelentősebb mértékben (márpedig, gondolom, igaz); továbbá ha abból a feltételezésből indulunk ki, hogy a piac működésének alapvető feltétele az importkonkurencia, akkor patthelyzetbe kerültünk. A két premisszából az a konklúzió, hogy a mechanizmus lényegbevágó fejlesztése sohanapjára halasztódik.

A fenti szillogizmus azonban hamis. A vevők piacának megteremtéséhez ténylegesen az az alapfeltétel, hogy a termelő és szolgáltató vállalatok léte attól függjön, hogy meg tudják-e szerezni a vevők pénzét, mindenekelőtt a hazai fogyasztók (termelők és lakosság) pénzét. Ehhez plusz nyomás, választékkiegészítéssel konkurencia az import. Mert megfordítva: amíg a vállalat meg tud élni akkor is, ha a vevő nem akarja vagy nem tudja (a jövedelemrestrikció időszakában) megvásárolni a termékeket és szolgáltatásokat; amíg jelentős kapacitáskihasználatlansággal is egzisztálni tud, addig tömeges import sem képes tényleges piaci viszonyokat teremteni.

Mert persze a felhasználóknak, így a családoknak is igen előnyös lenne, ha szabadon választhatnának a hazai (illetve KGST import) termék és a nyugati termék között. Jó lenne, ha a gazdasági szférában rendelkeznének azzal az alternatívával, hogy a gépgyár választhat a svéd és a magyar öntvény között, az elektrotechnikai ipar a hazai és a japán vagy amerikai alkatrész között, sőt egyáltalán: ha a felhasználók választhatnának a hazai elektronikai ipar terméke és az import között. Ugyanígy: üdvös lenne, ha a lakosság és a lakosságot közvetlenül szolgáló intézmények választhatnának a Bosch hűtőszekrény, a japán televízió, a Siemens kórházi berendezés stb., stb. és a rosszabb minőségű hazai (vagy KGST import) termékeik között. Ez a választási lehetőség reálisan — a legjobb esetben is — erősen szűkre szabott. A VII. ötéves terv időszakában a reális alternatíva: vagy több Videoton és Orion televízió, több Lehel hűtőszekrény, több Medicor kórházi berendezés, vagy lényegében semmi. Azon is érdemes elgondolkodni, hogy mezőgazdaságunk gépellátása jelentős mértékben importon nyugszik, s a nem könnyű helyzetben lévő gépípar nem tesz kellő erőfeszítéseket, hogy ezt a stabil piacot megfelelő minőségű és választékú termék kibocsátásával megszerezze; hogy az élelmiszeripar a szükséges lemezfajtákat importálja, miközben a válságos helyzetben lévő kohászat nem képes és nem törekszik a hazai piac számára szüksé-

ges finomlemez kibocsátására stb., stb. Tudom, hogy mindennek magyarázatára számtalan okot lehet felhozni. Ám a helyzet attól még elfogadhatatlan. Ezen az állapoton pedig csak úgy lehet változtatni, ha a vállalatok számára igazi eladási kényszer lesz, ha a belső piac vevői pénzének a megszerzése is alapvető feltétele lesz a vállalatok életben maradásának. Továbbá az is kell mindehhez, hogy megoldódjék a tőkeáramlás; vagyis a termelés anyagi és tárgyi feltételei azokban a termelési vertikumokban álljanak rendelkezésre, amelyekben a piac — a külső és a belső piac — keresletének az elfogadhatóan gazdaságos ki-elégítésére képesek és hajlamosak.

Harmadszor. A technika importja csak akkor eredményezi a gazdaság műszaki színvonalának érdemleges fejlődését, fejti ki az „indukciós hatást”, ha a vállalatok a belső piaci viszonyok hatására rákényszerülnek a behozott technika magas szintű adaptációjára és továbbfejlesztésére.

Vagyis a mechanizmus eltökélt továbbfejlesztésének a *belső* piaci viszonyok alapvető átalakításával kell megkezdődnie. E piac persze — jelentős importkonkurencia híján — a mainál alapjában véve jobban, de még mindig tökéletlenül működhet. Mégis ez az egyetlen útja annak, hogy *később* fokozatosan növekedjék az importkonkurencia szerepe, s a piac eredményesebben működjék.

Összefoglalva:

A kidolgozandó külgazdasági — s végül is a teljes gazdaságfejlesztési stratégiának egyik alapvető kérdése: gazdaságunk nyitottságát, pontosabban a külkereskedelmi forgalomnak viszonylagos súlyát fokozzuk vagy mérsékeljük a következő években. A fentiekben igyekeztem alátámasztani az e kérdésre adott választ. A külgazdasági forgalom részarányának az optimumot kell közelíteni. Mivel ma ez a nyitottság meghaladja azt a mértéket, amelyen az adott feltételek között a nemzet gazdagodása szempontjából optimális lenne, azért rövidebb távon relatíve csökkenteni kell. Ez segítheti azt is, hogy a külkapcsolatokat intenzívebbé tudjuk tenni; vagyis hogy a külkereskedelmi forgalomhoz kapcsolódó, de attól különböző tényezők hatóköre szélesedjék és főleg mélyüljön. Egyidejűen azonban törekedni kell arra, hogy az alkalmas, koncepciózus gazdaságpolitikával és a mechanizmus vonakodás és késlekedés nélküli továbbfejlesztésével növekedjék a népgazdaság külkereskedelmi forgalmat abszorbeáló képessége. Ennek elengedhetetlen feltétele a belső felhasználás, a belső piac szerepének a megnövelése.

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó és Nyomda főigazgatója

Felelős szerkesztő: Deli Árpád

A tipográfia és a kötéstervezés Löblin Judit munkája

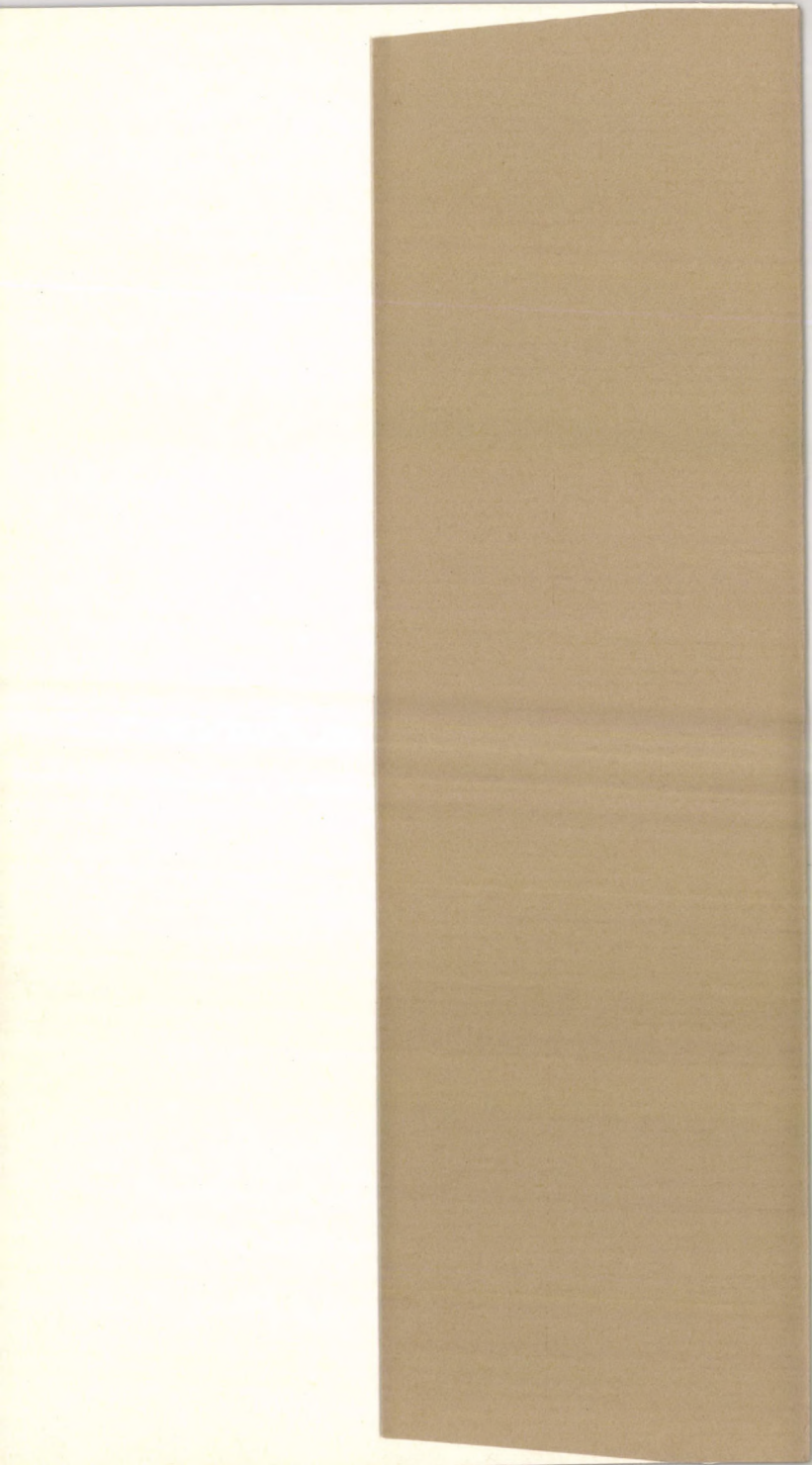
Műszaki szerkesztő: Kerek Imréné

Terjedelem: 1,78 (A/5) ív

HU ISSN 0236-6258

15916 Akadémiai Kiadó és Nyomda

Felelős vezető: Hazai György

Ára: 17,-Ft